

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 5

ЯШИН В.О.,
старший викладач

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ТА ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНИ XIX СТОРІЧЧЯ

Проблема економічного становища єврейства є одним з тих недостатньо висвітлених питань, ретельне дослідження якого може, нарешті покласти край більше як сторічним безкінечним спекуляціям з приводу реального економічної, відтак і політичної, ролі та впливу єврейства в українській та світовій історії.

Не можна сказати, що до цього питання не зверталися дослідники, але тільки останнім часом з'явилися спроби хоча б здалеку підійти до досліджуваного питання. Слід згадати дослідження Б.Ананьїча «Банкирские дома в России, 1860-1914: Очерки истории частного предпринимательства», де містяться нариси з історії банкірських домів, в тому числі, Гінцбургів, Полякових, деяких інших представників єврейського капіталу. Увагу цьому питанню приділяють дослідники Запорізького університету [4], інших центрів юдаїки, але, на думку автора, в цілому вкрай недостатню. Книга О.Наймана «Історія євреїв України» [6], анотована як монографія, незважаючи на її докладність і ретельність, майже не містить відомостей про економічне життя єврейства, зосереджуючись на його духовно-культурній складовій. Практично обійшов це питання і А.Бистряков [2], хоча його дослідженню слід також віддати належне з точки зору докладності і новизни. Із дорадянської єврейської історіографії слід виділити Іриня Житецького [5], із докладним, хоча і дещо компілятивним, дослідженням відносно господарських занять євреїв Півдня Росії. На жаль, обсяг і мета статті не дозволяють більш докладно зупинитися на цьому питанні.

Метою пропонованого дослідження ми б вважали необхідність в загальному вигляді охарактеризувати структуру господарських занять єврейського населення, його економічне становище і проілюструвати це групою найбільш характерних прикладів, а також визначити, хоча б у орієнтовному вигляді, обсяг доходів від кожного виду господарських занять.

Іриней Житецький зазначав, що «види діяльності і практичні особливості їх застосування, без сумніву, основні і характерні умови, що визначають становище євреїв в краї» [5, 18]. Житецький вкотре повторював тезис про те, що торгівля є головним заняттям євреїв «в Западній Європе и Малороссии» [5, 18], ілюструючи своє твердження посиланням на статистику, почерпнуту ним, в свою чергу, у Моро де Шомона, щодо Західної Європи, де 71% євреїв Німеччини, 89,5% євреїв Бадена, 90,2% Баварських юдеїв та 95,9 французьких «спекулюють посередництвом... 70-90% євреїв *без продуктивних занять* – явище.. звичне і визнане в Західній Європі» [5, 17]

Для коректного подальшого дослідження, очевидно, є необхідність визначитись з дефініціями. Питання полягає в тому, що вважати *продуктивним* заняттям, а що вважати *непродуктивним*. Логічно було б вважати *продуктивним* такий вид господарської діяльності, в результаті якого відбувається *створення нової, корисної для суспільства матеріальної вартості, результатів інтелектуальної творчості або надаються корисні і необхідні суспільству послуги*. Відтак, *паразитичною і непродуктивною* слід було б визнати діяльність, в результаті якої *не створюється нова, корисна для суспільства матеріальна вартість, створювані результати інтелектуальної творчості не є корисними для духовного розвитку суспільства, а послуги, що надаються, є корисними виключно для особи, що їх надає*.

З таких позицій *непродуктивними заняттями*, на наш погляд, слід вважати:

- діяльність, що її діюче законодавство розглядає як кримінально карану
- спекулятивне посередництво, тобто, перепродаж товарів, не викликаний безпосередньою необхідністю їхньої доставки кінцевому споживачу, а виключно з метою створення додаткової вартості для особистої користі перекупника.

Розповсюдженою є небезпідставна думка, що єврейське населення Півдня Росії займалося, здебільшого, *торгово-посередницькою діяльністю*. Наведемо у зв'язку з цим ілюстративні дані щодо співвідношення християнського і єврейського купецтва. В місті *Слісаветграді* чисельність купців-євреїв відносно купців-несвреїв на кінець 1850-х років становила:

Таблиця 1

Статус	Євреї / караїми	% до загальної чисельності міщан	Неєвреї	% до загальної чисельності міщан	Співвідношення абсолютної чисельності євреї / неєвреї
Купці 1-ї гільдії	3	0,04	0	0	3:0
Купці 2-ї гільдії	9	0,131	2	0,02	4,5:1
Купці 3-ї гільдії	593 / 6	8,7 / 0,8	329	4,82	1,8:1
Міщани	2 296	33,7	4 254	66,3	1:1,8

(Дані наведено за [16,с.4-23])

Як видно з таблиці, при тому, що чисельність міщан-християн удвічі перевищувала чисельність євреїв, представників єврейства серед купецтва було більше від двох до 4, 5 разів, ніж християн, а серед купців першої гільдії християн не було взагалі. Така кардинальна перевага забезпечувала єврейству якісну перевагу в торговельній діяльності над неєвреями і свідчить про переважні заняття єврейського населення.

В Херсонській губернії, на кінець 70-х років XIX сторіччя, євреям належало 96% оптових спиртових складів і 90% усіх трактирів та шинків [5, 21]. В Катеринославській губернії, на 1886 рік, всього існувало 211 оптових «питейных заведений» та 2772 роздрібних (шинків), всього 2983, із якої кількості офіційно належав євреям 451 заклад. Однак, цей факт вже в тому ж, 1886 році, піддавався сумніву: катеринославський губернатор, у щорічному звіті констатував: «насправді, шинків, утримуваних євреями, слід визнати, не менше, як 9/10 із всієї кількості оскільки ті з євреїв, хто не має власного будинку, а, отже, не може відкривати шинку на власне ім'я, відкривають його на ім'я підставних осіб християнського віросповідання» [11, 22].

Торгівля підакцизними товарами насправді давала великі прибутки. Так, наприклад, лише за 1886 рік по Катеринославській губернії було сплачено акцизних зборів на такі суми:

<i>Вино та спирт</i>	4 978 607 рублів
<i>Акциз з горілки</i>	2 000 р.
<i>Пиво та медоваріння</i>	63 146 р.
<i>Тютюн</i>	2 709 730 р.
<i>Цукор</i>	48 238 р.
<i>Патентний збір</i>	389 551 р.

Наведені цифри засвідчують дійсно високий обсяг торгівлі підакцизними товарами і такий же високий прибуток, що ця торгівля давала єврейським підприємцям.

Через *єврейських підрядників або посередників* проходила значна частина *земських витрат*. Так, наприклад, в лютому 1879 року купці з Верхньодніпровська Абрам і Мойсей Неміровські виграли торги (сучасний «тендер») на побудову моста «підковоної системи» через річку Чортомлик, загальною вартістю 16 800 рублів. В цьому ж році Мойсей Неміровський отримав підряд на капітальну побудову моста через річку Саксагань в місті Верхньодніпровськ на суму 2 350 рублів.

Підряди на *постачання продовольства, ліків, мила, вугілля, різного господарського краму* до Катеринославської губернської земської лікарні, за рахунок сум земського збору, отримували, майже виключно, єврейські купці Бродський, Цудик Чегринський, Тарнопольський, Шрейдер («бахмутський міщанин»), Абрамович, Гольдштейн, Фрідлянд, Бронштейн, Чауський, Булацель, Борісковський, Мунштейн [9, 39-418], всього на суму більше 46 000 рублів, і це тільки земська лікарня! Із коштів «общественного призрения» Катеринославські купці Климент і Мейер Бродські у 1876 році отримали підрядів на суму більше як 32 000 рублів [8, 218].

До початку будівництва залізниць, зокрема, Катеринівської, важливим елементом поштового та міжміського сполучення були *земські поштові станції*, що утримувалися коштом земського бюджету, а *утримувачами* таких станцій в абсолютній більшості були євреї, що засвідчується даними, наведеними в *Таблиці 2*.

<i>Утримувач станції</i>	<i>Назва станції</i>	<i>Бюджетні видатки</i>
Йосип Чернявський	Катеринославська	1740 рублів
Янкель Дубінський	Романівська Криничатівська Кіньгрусть Михайлівська	2920 р.
Ісай Коломойцев	Дієвська Карнаухівська	1125 р.
Генріх Коган	Сурська	1000 р.
Абрам Заславський	Новопокровська	840 р.
Янкель Заславський	Чумацька	750 р.
Євгенія Заславська	Томаківська Анастасівська Михайлівська	1600 р.
Альтер Сосницький	Александропольська	550 р.

(Дані наведені за [7, с.40-41]).

Всього ж з 28 станцій утримувалися євреями 17, тобто, 60%. Можна додати, що утримувачем коней при Катеринославській повітовій поліції також був єврей Перець Коган, що отримував на цю справу до 90 рублів на місяць [7, 131]

Цікавий матеріал для досліджуваного питання дають відомості щодо купівлі нерухомості, зокрема, по місту Херсон, отримані нами під час детального аналізу «Реєстра крепостных дел Херсонського нотаріального архива» за 1874-1896 рр. [3, 1-194]. «Реєстр» являє собою нотаріальну книгу і містить відомості щодо ціни предмета укладеної угоди. Предметом угоди виступають всі види нерухомості: окремі будинки, приміщення, господарські будівлі, прибудови, тощо.

Нами було проведено дослідження з використанням наступної *методики*. Суми укладених угод рахувалися в кореляції з етнічною належністю контрагентів: євреїв і неєвреїв, окремо по кожній групі. Оскільки фіксовані в джерелі угоди є угодами про купівлю, значить покупець мав кошти для придбання нерухомості і його матеріальне становище, радше, йшло на краще, ніж на гірше: в останньому випадку нерухомість продають тобто купівля нерухомості свідчить про певне матеріальне становище.

Дані узагальнені в кваліметричних *Таблицях 3,4 і 5.*

Таблиця 3
Загальна кількість і сума всіх угод

	загальна кількість укладених угод	загальна сума угод (рублів)	середня сума однієї угоди (рублів)
Євреї	97	226 301	2333
Неєвреї	158	199 285	1261

Таблиця 4
Кількісно-цінові характеристики угод

	min сума угоди	max сума угоди	<100 кількість	від 101 до 500 руб кількість	501-1000 р. кількість	1001-5000 р. кількість	>5001р кількість
євреї	39	25 809	5	42	9	33	8
неєвреї	33	12 250	27	61	30	36	4

Таблиця 5
Кількісно-відсоткові характеристики угод

	до 100 р., кількість у %	101-500 р.	501-1000 р.	1001-5000 р.	більше 5000 р.
євреї	5,15%	43,3%	9,28%	34,02%	8,25%
неєвреї	17,08	38,61%	18,98%	22,79%	2,54%

Аналіз таблиць 3,4,5.

В сегменті дешевої нерухомості, до 100 рублів (невеликі дерев'яні будинки, господарські будівлі типу «сарай», невеликі вбудовані приміщення-лавки), єврейські покупці репрезентовані несуттєво. В цей же час, для неєвреїв – це майже п'ята частина всіх угод. Основні покупки здійснювалися євреями в сегменті нерухомості *середньої вартості*, від 101 до 500 рублів і дорогої і дуже дорогої нерухомості: відповідно, 43,3% і 42,27% в сумі, в той час, як доля неєврейського населення в сегменті дорогої і особливо дорогої нерухомості невпинно зменшувалась і становила 25,33% загалом. При цьому, купівля нерухомості вище середньої вартості серед неєвреїв була в 2 рази вища.

Отже:

1. Явно простежується *пірамідальна структура майнової диференціації серед неєврейських покупців*, (хоча, на нашу думку, це твердження можна було б транспонувати на все населення).

2. Дані таблиць показують *якісно нижчу кількість прошарку бідних серед євреїв.*

3. Рівень *майнової диференціації серед євреїв був суттєво вищий, ніж серед неєвреїв.*

4. В цілому майновий рівень єврейських покупців має *істотний зсув в вищу сторону, а неєврейських – в нижчу, про що переконливо свідчить вартість однієї угоди, в майже два рази вища для євреїв, ніж для неєвреїв.*

Ці дані свідчать також про значно більшу ступінь інтегрованості єврейського населення до загальноекономічних процесів, ніж неєврейського.

Цікавим і змістовним, хоча і непрямим, джерелом щодо економічного стану єврейства можуть бути оголошення щодо продажу майна за борги, які вміщувались майже в кожному номері губернської преси. Так, наприклад, в січневому номері «Херсонських губернських відомостей» повідомлялось про продаж «а) полуторазтажного дома, принадлежащего Янкелю Зойне Алоизу, по переуступке Уманским мещанам Шае Везеубу и Авруму Карачунеру, оцененного в 6 200 рублей, за неплатеж спомагательного (так в оригіналі-авт.) капітала всего 531 руб.17 коп. б) кирпичной кузницы...принадлежащей уманским мещанам Нахману Липовецкому, Хаиму Гершу Ходоровскому и Говше Геренштейну, оцененной в 2080 рублей за неплатеж... 728 р. 30 к.» [12, 7]

Інші непрямі відомості з досліджуваного питання можуть також міститись в кримінальній хроніці. Вже згадувані «Херсонські губернські відомості» повідомляли, що «в городе Херсоне...произошёл грабёж сов зломом и насилием в доме Люта Шулмейстера, у пожильца Зельмана Шаргородского, у которого взято верей на 1000 руб. серебром» [13].

Єврейським купці здійснювали значну, а, іноді, основну частину морських і річкових перевезень суднами Руського товариства пароплавства і торгівлі. На початку 1865 року, за повідомленням «Херсонських губернських відомостей», в Херсоні замерзли в кризі три баржі, №№ 4,7, і 8, з вантажем льону, що належав купцям Когону, Сакеру, Фан-Юнгу, Фельдзеру, та Зільберглейту тобто, в основному, євреям [12]. Інтереси Головної контори Товариства на той час репрезентував єврей Бріткін, що прибув до Херсона 18 лютого 1865 року [14, 32].

Єврейські підприємці контролювали значну частину *російського хлібного експорту* через азово-чорноморські порти. Так, у 1861—1865 рр. з чорноморсько-азовських портів щорічно вивозилося близько 45,5 млн пудів зерна, або 60 % загальноросійського експорту, а вже у 1891—1895 рр. вивіз зерна з Росії становив 377,5 мільйонів пудів, з яких на чорноморські та азовські порти припадало 288,3 мільйонів пудів, або 76,5% [4, 16]. Хліб для експорту закупався у виробників оптовими, великими партіями. Великооптову закупівлю хліба і льону в зерні, принаймні, в 60-ті роки XIX сторіччя, здійснювали, наприклад, контори купців Понуда, Раллі, Гуревича і Литинського в Нікополі [10, 109].

Значні доходи отримувало єврейство з *ярмарковій торгівлі*. На Петропавлівському ярмарку 1865 року в Катеринославі єврейськими підприємцями було закуплену великий обсяг вовни, яка, за посередництва купця Ульмана була відправлена: в Броди – 10 858 пудів; в Москву – 5351 пуд; в Санкт-Петербург – 200 пудів; в Пінськ – 18 000 пудів. Крім того, іншими купцями було відправлено ще 15 000 пудів в різні міста. Цікавим є факт відправки майже 29 000 пудів вовни не в промислово розвинуті Москву та Петербург, а в Броди і Пінськ, на нашу точку зору, для подальшого експорту [10, 96]. Підтвердженням цього може бути той факт, що торговельне агенство Ульмана поставило на той же ярмарок тканини з Польщі [10, 98]. Цей же Ульман взяв «на комісію» у купця Берга з Одеси непроданої фарби на 1 080 рублів. Таким чином, при ціні на чисту миту вовну від 14 рублів до 18 рублів 50 копійок за пуд (вовномийку в Нікополі утримував єврейський купець Станіславський) і на брудну від 8,50 до 10 рублів за пуд, валовий обсяг операцій Ульмана міг складати *від 292 000 рублів*, за умови купівлі брудної вовни за найнижчою ціною *до 636 000 рублів*, при купівлі за найвищою ціною, при чому, у першому випадку *обсяг прибутку* тільки після миття вовни і її продажу міг складати *від 300 000 рублів*. На ярмарках євреями скуповувались також *коні і середні та невеликі партії хліба*.

Недостатність оборотних коштів компенсувалась єврейськими купцями, серед іншого, таким чином. Купці, які торгували цукром (8,10-8,20 рублів за пуд) продавали його, в середньому, на 30 копійок нижче собівартості, оскільки цукор не купувався ними у цукрозаводчиків, а брався «під реалізацію». Отримані

таким чином гроші купці обертали далі, отримуючи додатковий прибуток, і лише потім віддавали гроші постачальникам та отримавши неабияку маржу.

Як на погляд автора, геніальні операція, яка одночасно вирішувала декілька питань:

- цукор, за ціною нижче собівартості, продавався, як правило, одноплемінникам-юдеям для подальшого перепродажу (в західні регіони імперії), від чого дрібні перекупники отримували прибуток, неможливий навіть при купівлі у виробника;
- євреї-цукроторговці буквально «з нічого» отримували величезний оборотний капітал, вирішуючи таким чином питання нестачі банківських коштів
- оборотний капітал приносив прибуток єврейм-цукроторговцям
- цукровиробники не мали проблем з реалізацією продукції і вчасно отримували необхідні кошти.

«Херсонські губернські відомості» повідомляли, що на київський Хрещенський ярмарок 1868 року прибули «всех вообще сословий 930 душ, в том числе евреев 426» [15, 42]

Значний прибуток отримували єврейські купці і від торгівлі лісом: експорт лісу через Херсонський порт у 1865 році оцінювався у 700-800 тисяч рублів [1]. Дослідження аукціонних записів, що збереглися, дає нам цікаву картину, що засвідчує, знову ж таки, якісне панування єврейського капіталу.

Таблиця 6

Продаж лісу Єлісаветградським лісництвом у 1882-1886 роках

	площа проданого лісу (кв.саженів)	кількість угод	середня попередня вартість лотів руб.	середня остаточна вартість лотів руб.	вартість однієї ділянки попер./остат. Руб/дельта
євреї	18 724	18	3523	4056	0,188 / 0,216/0,028
неєвреї	7149	8	748	1109	0,104 / 0,155/0,051

Як видно з таблиці, і кількісно і якісно (вартісно) переважає єврейський капітал. Зрозуміло, для ретельного дослідження необхідні більш суттєві дані, які відсутні в досліджених автором архівах. Але й наведені дають можливість стверджувати про несуттєвість конкуренції неєврейського капіталу для єврейського. Свідченням цього є значно нижчий обсяг обороту, майже вдвічі нижчі суми вартості куплених лотів (недостатність оборотного капіталу?) неєвреями. Як ми показуємо нижче, єврейство успішно вирішувало останнє питання.

Значне і важливе місце посідала зернова торгівля, переважно, для подальшої відправки через порт Одеси. В цій торгівлі переважали євреї, які мали свій достатній гешефт також і з приватних, *небанківських кредитно-позичкових операцій*. За відсутності розвинутої банківської системи, селяни і міщани вимушені були користуватися послугами так званого «*єврейського кредиту*», тобто, лихварів, яким, здебільшого виступали євреї. Єврейські лихварі давали кредити одноплемінникам-юдеям без застави, в той час, як іноплемінникам під 200-300% річних і з заставою, обмежуючи таким чином можливості потенційних конкурентів. Бували випадки кредиту і під 400%, якщо це була «ф'ючерсна угода» під майбутній врожай. Іноді, замість відсотків, євреї брали в користування селянські наділи, отримуючи при цьому також до 400-500% прибутку [5, 26-27]. Роль такої собі «банкірської контори» нерідко відіграла єврейська корчма, шинок, де вирішувались різні комерційні питання між шинкарем, орендарем, дрібним лихварем і селянами.

На ярмарках, базарах, різного роду ринках Південної Росії завжди можна було зустріти *єврея-мінйялу*, який розмінював гроші, отримуючи при цьому 2-6 копійок з рубля [5, 27].

Євреям в Південно-Західній Росії на початок 70-х років належало 649 *промислових підприємств* [5, 31], загальною вартістю 1 730 000 рублів, що давали прибутку:

<i>Цукрові заводи</i>	<i>більше 1 220 000 р.</i>
<i>Гуральні</i>	<i>700 000 р.</i>
<i>Пивомедоварні</i>	<i>30 000 р.</i>
<i>Млини</i>	<i>2 300 000 р.</i>

Втім, з огляду на наведену нами вище статистику сум акцізного збору, ці дані Житецького потребують критичного ставлення і ретельної перевірки.

До 90% всіх *млинів* контролювалися євреями. З 5730 млинів Південно-Західного краю лише 186 знаходилося у володінні євреїв, решта – оренда.

В Чернігівській губернії на 1881 рік, з 79 *гуралень* 13 належало євреям на правах власності, а 23 були орендовані євреями, а в Полтавській губернії з 78 гуралень 48 належало євреям.

З початку 60-х років єврейство почало виявляти суттєвий інтерес до набуття *земельної власності*. Після польського повстання 1863 року, польська земельна власність в рисі осілости суттєво скоротилася, а єврейська почала стрімко зростати. Так, на початок 70-х років, євреям належало 17 903 десятини землі вартістю до 700 000 рублів на правах власності та ще 150 000 десятин перебували в єврейській оренді, з орендною платою 1,5 мільйона рублів щорічно. На 1872 рік євреям належало до 1/9 всіх земель Південно-Західного краю. В Чернігівській губернії із 1 193 000 десятин приватних земель 200 000 десятин, або 16% знаходились у єврейському володінні.

Єврейським купці здійснювали значну, а, іноді, основну частину морських і річкових перевезень суднами Руського товариства пароплавства і торгівлі. На початку 1865 року, за повідомленням «Херсонських губернських відомостей», в Херсоні замерзли в кризі три баржі, №№ 4,7, і 8, з вантажем льону, що належав купцям Когону, Сакеру, Фан-Юнгу, Фельдзеру, та Зільберглейту тобто, в основному, євреям [12]. Інтереси Головної контори Товариства на той час репрезентував єврей Бріткін, що прибув до Херсона 18 лютого 1865 року [14, 32].

Успішність єврейської дрібної роздрібної та дрібнооптової торгівлі базувалася на декількох принципах. По-перше, єврей торгував будь-яким товаром, ходовий він був чи не ходовий. «Немає товару, який би він не покупав, немає угоди, за яку він би не взявся» [5, 21]. По-друге, євреї були сміливі і ризиковані в підприємстві. «Не спати декілька ночей поряд, аби досягнути бажаного результату» [5, 21]. По-третє, силу єврейської торгівлі складали згуртованість і єдність в діях торгового єврейського світу та обширність і організованість кредиту. Єврейство, розсіяне в рисі осілости, зберігало, між тим, внутрішню єдність. При необхідності, у випадку «купити-продати», допомога одноплеміннику приходила швидко, здалека чи зблизька, в той час, як великовідсотковий і заставний кредит для неєвреїв обеззброював потенційних конкурентів.

Висновки:

Проведене нами дослідження дозволяє з певним ступенем впевненості стверджувати, що єврейство Півдня Росії, починаючи з 60-х років XIX сторіччя інтенсивно збільшувало свою присутність в економічних процесах регіону. Почавши з дрібної «копійчаної» торгівлі і посередництва, на 80-ті роки XIX сторіччя економічно активне єврейство являло собою міцну, економічно самостійну та впливову спільність, значну частину якої складав середній капітал, що інтенсивно набував якостей великого. В цей же час, російський капітал не міг показати таких же темпів зростання (за причин, які не є предметом розгляду цієї статті). І якщо великий єврейський капітал, підкоряючись загальним суспільним законам, розвивався за тими ж правилами, що й російський і будь-який інший, то середній і, особливо, дрібний єврейський капітал, в умовах риси осілості, знаходився практично поза конкуренцією, зайнявши максимум можливих економічних позицій.

Серед досліджених нами можливих джерел існування єврейського населення та формування єврейського капіталу, діяльність, пов'язана із створенням нової матеріальної вартості, дійсно знаходиться чи не найостанньому місці. Також, певне (але не визначне) місце посідала непродуктивна діяльність різного роду маклерів, факторів і посередників, особливо в Одесі [5, 28]. Негативно на імідж єврейства впливала і наявність значного прошарку професіональних жебраків, що існували на благодійницькі пожертви одноплемінників [5, с.9]. Ці фактори сприяли розвитку антисемітських настроїв, що вилилися в трагічні погроми 80-х років.

Втім, не існувало якогось особливого «єврейського паразитизму» чи «непродуктивних занять». Це була нормальна економічна діяльність і будь який народ, що опинився в лещатах таких масованих правових обмежень, невідворотно вимушений був би вдатися до аналогічних засобів забезпечення етнічного виживання.

Література

1. (Без автора). Библиографическая заметка // Херсонские губернские ведомости.—№8, 20 февраля.—1865.

2. Быстряков А. Евреи Екатеринослава-Днепропетровска в XVIII-начале XIX века. – Днепропетровск, 2001.
3. ДАХО, Ф.79, оп.1, спр. 13, на 194 л.
4. Дубінець С. Про вклад євреїв у торгівлю Південно-Східної України // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002, С. 14-19.
5. Житецкий И. Евреи в Южной России. Формы труда у евреев в Южной России // Киевская старина: ежемесячный исторический журнал. – Т.LXXIV. – 1901, июль-август, С. 1-45.
6. Найман О.Я. Історія євреїв України. – К., 2002. – 496 с.
7. Отчёт Екатеринославской уездной земской управы за 1870 год. – Екатеринослав, 1871.
8. Отчёт Екатеринославской уездной земской управы за 1876 год.– Екатеринослав, 1877.
9. Отчёт Екатеринославской уездной земской управы за 1880 год. – Екатеринослав, 1881.
10. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1867 год. – Часть II, Издание Екатеринославской губернской статистической комиссии. – Екатеринослав, 1867.
11. Приложение ко всеподданнейшему отчёту Екатеринославского губернатора за 1886 год. – Екатеринослав, 1887.
12. Херсонские губернские ведомости. – 1868, №2, 9 января.
13. Херсонские губернские ведомости. – 1868, №7, 13 февраля.
14. Херсонские губернские ведомости. – 1868, №8, 20 февраля.
15. Херсонские губернские ведомости. – 1868, №11, 13 марта.
16. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Херсонская губерния. Составил генерального штаба полковник А. Шмидт. Часть вторая. Санкт-Петербург, в типографии Калиновского, 1863.